

ІСТОРИЧНИЙ ПІДХІД У СУЧАСНИХ ПРОЦЕСАХ ПІЗНАННЯ ПРАВА

Стаття присвячена розгляду питань, пов'язаних із роллю історичного підходу у розумінні права. Вказуються вихідні положення історичної школи права, її еволюція. Аналізується вплив даної школи на формування таких напрямів як історія права, компаративізм та етнологічне правознавство.

Статья посвящается рассмотрению вопросов, связанных с ролью исторического подхода в понимании права. Указываются исходные положения исторической школы права, её эволюция. Анализируются влияния данной школы на формирование таких направлений как история права, компаративизм и этнологическое правоведение.

The article is devoted to aspects of the appearance and evolution of the historical approach in understanding of law. Particular attention was paid to the analysis of prospects for the historical school of law, in relation to modern processes researches of law.

Постановка проблеми та аналіз досліджень. Формування нового понятійного апарату юриспруденції тісно пов'язане із системним розкриттям сутності права. Сама природа права має безліч сторін. Тому при проведенні таких досліджень, треба враховувати надбання різних підходів щодо розуміння права.

Отримання необхідних для усвідомлення сутності права знань можливо лише за умови встановлення зв'язку між правовим життям різних поколінь, обґрунтування правової спадщини людства як цілісного суб'єкта світової історії. Але це має бути не простою констатацією фактів, а аналізом способів побудови правового життя, які залишаються під впливом суспільного поступу та мінливих історичних обставин.

Однією з найважливіших філософсько-правових проблем сучасних теоретичних досліджень є проблема дослідження генезису, природи й сутності права та його вихідних, онтологічних підстав [1, с. 7].

Проблема праворозуміння, безумовно, є визначальною в юридичній науці. Образ права, що склався в рамках певного типу праворозуміння стає базою для побудови правової теорії і принципом пізнання всіх правових феноменів. Таким чином, розуміння того,

що є право, зазвичай сконцентроване в його визначенні, втілює в собі загальну правову концепцію. Інакше кажучи, «якщо поняття права – це стисла юридична теорія, то юридична теорія – це розгорнене поняття права» [2].

Як вказує В. В. Дудченко: «Концепція оновленого пізнання права виходить із необхідності відмежування від суто позитивістського підходу. В процесі пізнання сутності права, особливе місце посідають природно-правові підходи. Адже знаменними здобутками природно-правових вчень є: обстоювання незалежності права від визнання чи не визнання з боку держави; виявлення онтологічного місця права; телеологічний підхід; зв'язок ідеї справедливості з принципом договору» [3, с. 759].

Спеціального вивчення, як зазначає П. М. Рабінович, потребує питання, чи можна вважати праворозумінням таке відображення у свідомості корисної для суб'єкта значимості певних явищ, що здійснюються за посередництвом не інтелектуальних, а суто ірраціональних феноменів (скажімо почуттів, емоцій, інтуїції, підсвідомості), котрі, можливо, взагалі не позначаються словом (зокрема «право») чи якимось іншим способом [4, с. 3].

У видобуванні інтерпретаційної гіпотези праворозуміння важлива роль належить категоріям логічного та історичного. Адже відшукуючи право, ми намагаємось досягнути правовий феномен, якій існує у часі та просторі, тобто у вигляді пов'язаних між собою конкретно-історичних форм. А також який феномен розкриває сутність через проходження стадій діалектичного становлення.

Національні правові системи, що існують сьогодні й існували раніше, формувалися в певних культурних умовах. Право, як і культура, зароджується, поширюється, зберігається, руйнується, тобто переживає ряд значних метаморфоз. Специфіка джерел права, правосвідомість, механізм реалізації права, система правових санкцій визначають унікальність правового життя в умовах того або іншого соціокультурного простору. Проте така обумовленість не може носити тільки односторонній характер, оскільки саме культурне середовище здатне викликати до життя ті або інші правові феномени, а «зрозуміти специфіку чужої правової системи важливо, перш за все, для того, щоб краще виявити специфіку власної» [5].

Мета статті. У зв'язку з необхідністю оновлення методологічних підходів у визначенні сутності, змісту, та форм існування права, питання всебічного обґрунтування історичного підходу у сучасних процесах пізнання сутності права є актуальним.

Основний матеріал. Проблематика, пов'язана з правом, його природою, сутністю, змістовним наповненням, є доволі складною і суперечливою, вона традиційно викликає жваві дискусії і обговорення.

Розглядаючи процес виникнення та розвитку права, О. А. Котенко вказує: «право історично виникло як класове явище і виражало насамперед волю і інтереси економічно панівних класів. Якщо звичаї містилися у свідомості і поведінці людей, то правові норми почали оформлятися письмово для всезагального ознайомлення. В такій спосіб формуються відповідні джерела права. Правові норми склалися переважно трьома основними шляхами: 1) переростання мононорм (первісних звичаїв) в норми звичаєвого права; 2) наявною правотворчістю держави, яка виражається у спеціальних документах, що містять юридичні норми, – нормативних актах (законах, указах тощо); 3) наявним прецедентним правом, яке складалося з конкретних рішень (прийнятих судовими або адміністративними органами) та набувало характер зразків, еталонів для вирішення інших аналогічних справ» [6, с. 76].

Наприкінці XVIII ст. в Німеччині розпочалося формування особливого напрямку у вивченні права, який вже у першій половині XIX ст. набув значного впливу в юридичній науці. Теоретико-пізнавальною основою цього напрямку стало питання про історію виникнення і розвитку права, що і обумовило його назву — історична школа права.

Вихідне положення і принцип історичної школи права зводиться до співвідношення між «постійним», «загальним» і «змінним», «релятивним» моментами у праві. Мовою філософії це означає, що йдеться про співвідношення універсалій і конкретностей.

Німецькими вченими, що відстоювали наведені правові погляди та заснували наприкінці XVIII ст. історичну школу права були Г. Гуго, Ф. К. Савіньї, Г. Ф. Пухта [7].

Історична школа права зародилася на противагу природній школі права, хоча представники обох шкіл розглядали право як явище наддержавне, незалежне від волі законодавця. Але, природна школа права прагнула виробити єдине універсальне (загальнолюдське) розуміння права, не приділяючи значної уваги його національній специфіці.

На формування історико-правового вчення вплинули ідеї філософів І. Г. Гердера, Ф. Шлегеля і Ф. В. Шеллінга. А саме ті з їхніх ідей, котрі проголошували сутність соціальних явищ та

інститутів залежною від історичного розвитку соціального життя, що має свої об'єктивні закони [8].

Спираючись на подібні твердження та ігноруючи розуміння права як природної необхідності кожної людини, представники даної школи вважали право проявом духу окремої нації. Вчені заперечували можливість існування єдиного для всіх народів права; виходили з того, що у німецького, як і у будь-якого іншого народу, є свої притаманні тільки йому правові норми. Тобто стверджували, що не існує загальновизнаного права, оскільки воно є результатом історичного розвитку окремого народу.

Головна ідея історичної школи юристів полягає в тому, що право – не просто комплекс норм, а жива» і «реальна» складова соціального і економічного устрою суспільства. У цьому устрої право не самодостатнє, воно відображає традиційні суспільні цінності, які надають значення і сенсу такому суспільству. Це є «практичним» віддзеркаленням філософсько-методологічної проблеми універсальї та конкретностей [9, с. 97].

Р. Ієринг, критикуючи органічну теорію історії, вказував: «метою права є мир, засобом досягнення цієї мети – боротьба. Боротьба за право є обов'язком особистості перед самою собою, своєю честю гідністю. Головним у пізнанні права має стати поняття мети, а не причини. Сформульована мета потребує вибору засобів її реалізації. Встановлення мети і вибір засобів – справа вільної особистості» [10].

В свою чергу, видатний вітчизняний правознавець Богдан Кістяківський, обґрунтовував, що «право, як реальне явище потрібно вивчати і з точки зору мети, і з точки зору причини. Поряд з суто соціологічним завданням – дослідити закони виникнення і розвитку права – існує набагато важливіше науково-практичне завдання – дослідити ті причини співвідношення, які обумовлюють саму сутність права» [11, с. 385].

При чому Б. Кістяківський не погоджувався із позицією Р. Ієринга, вказуючи, що основний недолік праць німецького вченого вбачається у тому, що він досліджує не мету в праві, а мету права. Для Р. Ієринга, мета, як творець права, передує праву, і тому, в даному випадку вона подібна причині, відповідно, він досліджує не мету в праві, а мету поза правом [12, с. 388-391].

Аналізуючи підхід історичної школи права та критику Р. Ієринга, до цікавих висновків приходять С. В. Ромашкін, він зазначає: «визнання свободи, а відтак, і справедливості загальним

позачасовим началом знову-таки дозволило подолати однобічність органічного розуміння історії, бо раніше вважалося, що історія заперечує свободу, постаючи необхідним суто органічним розвитком, невіддільно пов'язаним із минулим. На цій підставі по-іншому почали пояснювати виникнення права і держави. Їх засадою є божественна воля, проте здійснення цієї волі віддається людській свободі. Відповідно, органічне розуміння історії права поступилося місцем телеологічному розумінню» [13].

Відповідно еволюцію історичної юриспруденції можна окреслити таким чином: від просторово-часової конкретності (казуальної необхідності) до універсалії в історії права (до ейдентично-телеологічної необхідності).

Як вказує В. В. Дудченко, наслідком еволюції історичної школи права стало як визнання універсальності і поза часовості права, так і визнання фактором правоутворення не лише індивідуального духу певного народу, а й духу загальнонародського. Це дозволило спростувати як однобічну органічну теорію історичного розвитку, так і теорію спонтанного, безвольового розвитку права [14, с. 14].

Заклавши основу історичного методу дослідження права в юридичній науці, німецька історична школа права вплинула на формування історії права як науки у другій половині XIX ст [15].

Але, цей метод, був неприйнятним для прихильників німецької історичної школи права, адже на їх думку право настільки пов'язане з розвитком конкретної нації, що його норми не можуть бути використані іншим народом (таке використання суперечить "духу нації").

При цьому майже усі правознавці досліджують правові і державні явища за допомогою історико-порівняльного методу як засобу дослідження і співставлення загальних і специфічних стадій розвитку права в різних правових системах та виявлення запозичень, що відбуваються між ними і свідчать про схожість соціальних потреб окремих народів.

З кінця XIX ст. в західній юриспруденції завдяки накопиченню наукового матеріалу внаслідок використання порівняльного і етнологічного методів дослідження права почалося формування окремих наукових напрямів — порівняльного правознавства чи юридичної компаративістики (від лат. "comparativus" — порівняльний) та етнологічного правознавства чи юридичної етнології [16]. Для прогресивного розвитку юридичної науки цей процес був закономірним.

Сьогодні необхідність використання вітчизняною юридичною наукою досягнень порівняльного правознавства є безсумнівною. Адже одним із завдань юридичної компаративістики є сприяння гармонізації національної правової системи, її наближення до загальнолюдських, міжнародно-правових цінностей.

Актуальним є розвиток і юридичної етнології, оскільки саме етнологічне вивчення права дає змогу визначити, які правові і державні інститути адекватні культурі окремого народу, які з них необхідно обов'язково враховувати в процесі національного державотворення [17, с. 121-124].

З'ясовуючи необхідність порівняльно-правових і етнологічно-правових досліджень, слід нагадати про те, що їх підґрунтям є історичне вивчення права, важливість якого доводили правознавці минулих століть.

Висновки. З часом значення історичного підходу у вивченні права не зменшилося. Сучасна юридична наука не може обійтися без належного історичного пізнання права (і держави так само).

У зв'язку з цим, В. В. Дудченко зазначає, що «сучасна теорія мусить звести в одне всі три традиційні школи юриспруденції – політичну школу (позитивізм), етичну або філософську школу (теорії природного права) і історичну (історична юриспруденція) – і створити інтегровану єдину юриспруденцію» [18, с. 18].

Недостатнє використання історичного методу при вивченні суспільних інститутів значно зменшує потенціал будь-якої науки. Без звернення до історичного пояснення сутності права і держави юриспруденція не може всебічно осягнути процеси виникнення, становлення, розвитку та вдосконалення державно-правових явищ. Інакше кажучи, без історичного відтворення правового життя суспільства неможливе його повноцінне осмислення.

Право в узагальненому вигляді постає як складне, суперечливе, багаторівневе, історичне і, разом з тим, цілісне явище, яке тісно взаємопов'язане з іншими соціальними феноменами, зокрема державою, політикою, економікою, культурою суспільства тощо. Відмовлення від їх цілісного вивчення не тільки істотно збіднює розуміння права як складного світу, багатогранної реальності зі своїми закономірностями, своїм улаштуванням і логікою розвитку, а й унеможливує наукову розробку проблемами ефективності права, а також доцільне і цілеспрямоване використання права як могутнього нормативного регулятора суспільних відносин.

Література:

1. Завальнюк В. В. Антрополого-герменевтичний підхід до характеристики правової реальності: становлення концепції // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. Вип. 50 / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. Ю. М. Оборотов. – Одеса: Юридична література, 2009. – 476 с.
2. Цвік М. В. Фундаментальні проблеми теорії права // Антологія української правової думки. – К. 2005. – Т. 10: Юридична думка незалежної України. – 944 с.
3. Дудченко В. В. Подальший розвиток природно-правової концепції в українській юриспруденції // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 50. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. – 772с.
4. Рабінович П. М. Сутність праворозуміння // Право України. – 2007. – № 9. – 133 с.
5. Честнов И. Л. Актуальные проблемы теории государства и права: эпистимология государства и права: учебное пособие. – М.: Знание: ИВЭСЭП, 2004. – 63 с.
6. Котенко О. А. До питання про генезис правового розвитку // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 50. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. – 772с.
7. Петрова Л. В. Нариси з філософії права. – Х.: Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого, 1995. – 260 с.
8. Нерсесянц В. С. История политических и правовых учений. – М.: НОРМА-ИНФРА – М, 1997. – 736 с.
9. Ромашкін С. В. Ідеї історичної школи права в становленні юридичної герменевтики // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. Вип. 50 / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. Ю. М. Оборотов. – Одеса: Юридична література, 2009. – 476 с.
10. Иеринг Р. Борьба за право: пер. с нем. – М.: Прогресс, 1991. – 364с.
11. Кистяківський Б. А. Философия и социология права. – Спб.: РГХИ, 1999. – 800с.
12. Кистяковский Б. А. Вказ. пр.
13. Ромашкін С. В. Вказ. пр.
14. Дудченко В. В. До питання про антиномічну природу права // Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. Вип. 40 / Редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; Відп. за вип. Ю. М. Оборотов. – Одеса: Юридична література, 2008. – 356 с.

15. Ширяев В. Н. Историческое изучение права. – Ярославль, 1905. – 112 с.
16. Керимов Д. А. Основы философии права. – М.: Юрид. лит., 1992. – 288 с.
17. Усенко І. Б. Парадигма українського державотворення, академічні традиції і сучасні завдання історико-юридичної науки // Ідеологія державотворення в Україні: історія і сучасність (матеріали науково-практичної конференції). – К., 1997. – 430 с.
18. Дудченко В. В. Вказ. пр.

УДК 340.12

Горобець К. В., НУ «ОЮА»

СТРУКТУРНІСТЬ ПРАВА ЯК ЙОГО УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ

У статті з позицій критики традиційних підходів до розуміння структури права запропоновано постструктуралістське її бачення як єдності догми права, суб'єкта, цінностей правової сфери та правової ситуації. Доведено, що правова ситуація виступає в якості динамічної складової структури права. По-новому розглянуто співвідношення між структурою права та правовою системою. Продемонстровано, що правова система є локалізованим (або глобалізованим) варіантом реалізації універсальної структури права. На основі цього запропоновано крім властивості системності виділяти властивість структурності права, що виражається через його універсальність.

В статье с позиций критики традиционных подходов к пониманию структуры права предложено постструктуралистское ее видение как единства догмы права, субъекта, ценностей правовой сферы и правовой ситуации. Доказано, что правовая ситуация выступает в качестве динамической составляющей структуры права. По-новому рассмотрены соотношения между структурой права и правовой системой. Продемонстрировано, что правовая система является локализованным (или глобализированным) вариантом реализации универсальной структуры права. На основе этого предложено кроме свойства системности выделять свойство структурности права, что выражается через его универсальность.

The article from the standpoint of criticism of traditional approaches to understanding the structure of law its vision as a unity of dogma of law,